

ili u osjetno opaženom, što isto nije zgodno jer crtež su zapravo crte organizirane na već neki način, a sama osjetila ne mogu doživljavati — čovjek je taj koji ima doživljaj. Druga pretpostavka jest da je riječ o promjeni interpretacija i, kako autor kaže pozivajući se na *Filozofska istraživanja* i Zettel, čini se da je Wittgenstein izabrao nju usprkos poteškoćama koje nosi sa sobom, prvenstveno tih da su interpretacije u tome samo jezične igre ili pak da nisu, što je put do mentalnog jezika i priznavanja osjetilima sposobnosti doživljavanja. Uz ovo autor spominje još jedan mogući stav, a to je *viđenje-kao* koje je nešto »između viđenja i tumačenja, i bliže je tumačenju nego viđenju«. Pri kraju teksta spominju se i moguće posljedice takva Wittgensteinova stajališta, a jedna od pomalo zabrinjavajućih je da percepcija (vizualna) prestaje biti relevantna, a i samo empirijsko znanje više nije tako sigurno. Na samom kraju dan je i zgodan povijesni pregled nastanka zanimljivog crteža Patkozeca.

Autori petog i posljednjeg teksta u *Godišnjaku Univerzalnost morala i princip kontradikcije: Problemi monopola na moralne vrijednosti* su Tomislav Ogrinšak i Damir Mladić. Oni propituju je li opravdano vjerovati u univerzalnost moralnih sudova i koji uvjeti za to moraju biti prisutni. Primjerice, jedan od tih uvjeta je postojanje »moralnog carstva« koje autori opisuju kao »sva mjesta s dovoljno velikim brojem moralno istovjetnih situacija u kojima su primjenjiva iskazana univerzalna moralna načela«. U tekstu je postavljeno pitanje kako to da se ipak zadržava vjera u univerzalnost načela, makar je očito da ona ipak ne vrijede svugdje. Kako bi se zadržalo to uvjerenje, a istovremeno racionalno opravdalo kršenje *univerzalnih* moralnih načela, postoje izuzeci. Naime načela ne vrijede za svakoga ni za svako mjesto, a niti u svako vrijeme. Na taj način je spašena univerzalnost koja to zapravo i nije. No autori smatraju da je takva racionalna

lizacija u biti kršenje načela protuslovlja, jer kako je moguće da osoba (slobodna i razumna) može smatrati da je neka druga, isto slobodna i razumna osoba, dužna slijediti univerzalno moralno načelo, a da to ona sama nije? U nastavku je dan i argument da je ta osoba izuzećem same sebe od tog načela, a nedopuštanjem istog drugoj osobi zapravo primorana odreći se vjerovanja u univerzalnost moralnih načela, što na kraju znači, zaključuju autori, da su moralni sudovi te osobe doneseni na temelju nečeg drugog, a to je vjerojatno volja suverena.

Na kraju preostaje samo reći da je *Godišnjak* vrijedan dodatak stručnoj literaturi, kao i mnoge druge publikacije takve vrste. No ono što mi se učinilo zanimljivim jest činjenica da on može biti interesantan ne samo »profesionalnim« filozofima, ne toliko zbog tema (koje se mogu pronaći obrađene i na drugim mjestima uz ponešto lakši stil), nego zbog toga što pruža lijep primjer koliko je široko polje filozofije (zanesenjaci bi možda rekli da je ono tematski neograničeno) te zbog šarolikosti stilova i načina pristupa autora svojim temama, što sve skupa zapravo čini lijep »kolaž mogućnosti« uma.

Borna Jalšenjak

Marko Matić (ur.), Karl RAHNER, *Teološki spisi*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Niz Teologija 1, Zagreb, 2008, 523. str.

U kratkom vremenskom razdoblju pojavila su se u hrvatskom prijevodu dva djela K. Rahnera: *Temelji kršćanske vjere: Uvod u pojam kršćanstva*, izd. Ex libris, Rijeka, 2007. i *Teološki spisi* u izdanju FTI-a, Zagreb, 2008. Tako dvadeset i četiri godine poslije Rahnerove smrti dobivamo prve značajnije prijevode tekstova toga značajnog teologa.

Djelo *Teološki spisi* zapravo i nije zasebno zaokruženo, nego je izbor iz njemačke zbirke članaka u *Schriften zur*

Theologie I–XVI. U hrvatsku zbirku čitatelja uvodi izvrstan članak Marka Matića *Teološka biografija Karla Rahnera*. Matić, koji je uredio ovu zbirku tekstova, pokazuje da Rahner danas nije zaboravljen, što se vidi iz obilne literature uz stotu godišnjicu njegovog rođenja (2004) i dvadesetu smrti (2004). Prva od spomenutih knjiga na hrvatskom donosi i obilnu bibliografiju o Rahneru na hrvatskom jezičnom području. Knjiga *Teološki spisi* na kraju nudi i *Kazalo teoloških pojmova*. Rahner je sam puno stvarao, no pokrenuo je (uz suradnju s drugima) i niz teoloških pothvata (leksikografskih, časopisa, znanstveno–teoloških serija) na korist ne samo teolozima nego i široj kršćanskoj i općoj kulturi.

Knjiga *Teološki spisi* sadrži dvadeset i četiri Rahnerova naslova iz pera petnaest prevoditelja, od kojih su svi s visokim akademskim i znanstvenim naslovima iz teologije, filozofije ili njemačkog jezika. Općenito je poznato da je Rahnerov jezik vrlo složen, mogli bismo reći i kompliciran. Rečenice su dugačke, žele obuhvatiti određenu misao i sve na što ona asocira, a to rezultira dugačkim odlomcima bez interpunkcija. No to uključuje i solidno i svestrano istraživanje i promišljanje. Vjerojatno je i to bio jedan od razloga što se tako dugo nitko nije odvažio prevoditi Rahnera na hrvatski, bar ne neko značajnije djelo.

Urednik ovog sveska izabrao je članke iz različitih grana teologije kako bi pružio lepezu Rahnerova interesa i širinu problema kojima se bavio.

Počinja s tri teme temeljnog bogoslovlja: neke pripomene fundamentalnoj teologiji, o mogućnosti vjerovanja danas te o iskustvu Boga danas. *Temeljno bogoslovlje*, ili istraživanje razloga i motiva za bezuvjetno prianjanje uz vjeru danas, zahtijeva u ovo vrijeme timski rad stručnjaka. No ako čovjek i nije u mogućnosti prethodno racionalno riješiti sve pretpostavke i razloge, ipak će se nalaziti u stajnjima u kojima može i smije donijeti odluku za vjeru. Temeljno bogoslovlje na-

stoji premostiti međuprostor između motiva za vjerodostojnost objave i stvarne odluke za vjeru. Tu će Rahner progovoriti o »korjenitoj upućenosti čovjekove transcendencije na neposrednost Božju« (37), »o milosnoj upućenosti«, što su njegove karakteristične teme. U tom kontekstu on poziva isusovce da ožive refleksiju o temi »izbora« u *Duhovnim vježbama* sv. Ignacija. U toj se tematici čovjek susreće s pitanjima koja su srodna onima u temeljnom bogoslovlju: spoznati »volju Božju« (motive i razloge za odluku ili izbor) i potom napraviti izbor, donijeti odluku. Ignacije »može postavljati zadaće bogoslovlju za sutra« (38).

U drugom članku, *Mogućnost vjerovanja danas*, Rahner promišlja ne jezikom skolastičkog teologa, nego svakidašnjim jezikom jednostavnog čovjeka. Uvjerava sebe kako je razumnije vjerovati nego ne vjerovati. Kršćanski je pogled cjelokupniji, potpuniji nego nijekanje Boga. Svoju dramu pripovijeda sebi: uvjerljivo, životno, egzistencijalno. Misli da zbog kršćanske vjere može i smije imati široko srce za ljude, no priznaje da ostaje u nedokučivoj tajni. »Vidim da dolaze vremena u kojima kršćanstvo više neće u Europi ni u svijetu biti nešto samo po sebi razumljivo. Znam to. No to me uopće ne može uzdrmati. Zašto? Zato što posvuda vidim anonimno kršćanstvo, zato što u svom izričitom kršćanstvu (...) opažam samo stanje dolaženja samom sebi onoga što kao istina i ljubav inače posvuda živi i može živjeti« (46). Kršćanstvo daje širinu, ono je *capax infiniti*, stoga se boji teologije koja je *uska* (48). U svojem promišljanju može mirno odahnuti jer u kršćanstvu ne nalazi mitologije.

Postavlja i pitanja o Crkvi koja je *sve-ta*, ali koja je i *grješna* (53), o Crkvi koja ne prepoznaje uvijek Duha (54), koja ne zna oblikovati budućnost u zemaljskom području, no uvijek nalazi razloge svojeg prianjanja uz nju. Brojna su pitanja, no ostaje velika nada. To je neizmjereno bogatstvo. »Nije filozofska nego kršćanska

istina da je onoga koji traži već našao onaj kojega je možda bezimeno, ali sa smjelošću i iskrenošću u nadi tražio« (59).

Teško je sažeto prepričati ono što je autor zgusnuto, jedro i vrlo sadržajno izrazio u svojim člancima. Svuda bismo naišli na neki tipično »rahnerovski« sadržaj, kao što je u gornjem članku *anonimno kršćanstvo*. Temu *Iskustvo Boga danas* Rahner otvara ne apstraktno nego egzistencijalno. Polazi od iskustva vlastite egzistencije, od njezinih dubina koje su izvornije od racionaliziranja. Takvo iskustvo nije samo povlastica »mistika«. Rahner nabraja neizbježna iskustva u životu, koja nadilaze iskustva o stvarima izvanjskoga svijeta. To bi bilo neko »anonimno iskustvo Boga« (67), koje čovjek može prihvatiti, ali i odbiti. Takvo iskustvo polazi od toga da je svaki čovjek »otajstvo« i trajno se nadilazi. Ne može se zatočiti u svoju zastrašujuću konačnost (69). Rahner pokušava pobrojiti neka takva iskustva i u njima raspoznati doživljaj apsolutnosti, kako u pojedincu tako i u društvu: radost, vjernost, krajnju tjeskobu, težnju koja nadvisuje sve pojedinačno, neumitnost istine koja je još uvijek tu premda poricana i izrugivana, doživljaj lijepoga, doživljaj krivnje, kao i oprostjenja (70). To još nije »pojmovna spoznaja«. Takav je osjećaj »obavezan«, nije nevažan. Ako se u tom »apsolutnom« otkriva Bog, nastat će nova pitanja: o osobnom odnosu prema njemu, o klanjanju, o svjesnoj refleksiji o iskustvu Boga, o prisutnosti takve refleksije u religijama, osobito u kršćanstvu. Riječ je ovdje o iskustvu koje je pristupačno čovjeku danas.

Time se zaključuju teme o »temeljnem« ili osnovnom bogoslovlju, o fundamentalnoj teologiji. Slijede članci o Trojstvu, kristologiji, otkupljenju i o Duhu Svetomu. Članak o Trojstvu nosi naslov *Napomene uz dogmatski traktat »De Trinitate«*. Riječ je dakle o napomenama. Članak otvara paradoksalnom tvrdnjom: »Najveće otajstvo je ujedno najta-

mnije«. Rahner će na kraju vidjeti mnogo više svjetla, ali počinje kritikom teologije i kršćanske pobožnosti i mistika (uz iznimku nekih, među kojima vidi utemeljitelja Družbe Isusove svetog Ignacija). U raznim se teološkim traktatima praktički ne uvažava stvarnost Trojstva. U mnogima vlada šutnja o Trojstvu. Ne poznaju se veze pojedinih božanskih osoba s čovjekom, a to znači da se ne vide veze čovjeka s Trojstvom (85). Takva izoliranost ostalih traktata od Trojstva je pogrešna. Trojstvo je naime otajstvo spasenja za nas; radi našega spasenja je i objavljeno (90). Ono je vidljivo u spasenju, u ekonomiji (rasporedbi) spasenja. Rahner to sažima u postavci: »Ekonomska Trojstvo je imanentno Trojstvo i obratno« (90). »Jedan Bog se priopćuje kao apsolutni samoizričaj i apsolutni dar ljubavi... To pak Božje samopriopćenje prema nama ima po svjedočenju objave u Pismu trostruki aspekt« (101–102). Rahner zahtijeva da se pokazuje istovjetnost ekonomskog i imanentnog Trojstva: »Što se nauk o Trojstvu manje spreže od toga da bude u duhu spasenjske ekonomije, tim više ima izgleda da o imanentnom Trojstvu izreče ono istinsko i stvarno (doprinese) (...) razumijevanju vjere« (105).

Poslije izlaganja o Trojstvu prirodno je da je urednik *Teoloških spisa* izabrao temu *O teologiji utjelovljenja*. To je u određenom smislu nastavak promišljanja o Trojstvu. Rahneru je to prilika da najprije reflektira o čovjeku. Riječ je naime postala tijelom, odnosno čovjekom. Što je čovjek? Je li moguća definicija? Rezultat je tog promišljanja tvrdnja da je čovjek tajna, neizreciva tajna, upućena na Boga. Riječ Božja preuzela je tu i takvu ljudsku narav. Preuzimanje ljudske naravi je izvjesna kenosis, samoodricanje. Po utjelovljenju Riječi neizmjereno raste i čovjekova vrijednost. »I ako je sâm Bog čovjek i to ostaje za svu vječnost, ako stoga sva teologija ostaje zauvijek antropologija, ako je čovjeku zabranjeno o sebi nisko misliti, inače bi i o

Bogu nisko mislio, i ako taj Bog ostaje nedokidiva tajna, onda je čovjek za svu vječnost izrečena Božja tajna, koja zauvijek ima udjela u tajni svoga temelja...« (124). Napominjem da pisac posebno raspravlja o tome je li se koja druga božanska osoba mogla utjeloviti (Otac, Duh Sveti), kao što je držao sveti Augustin. Rahner, naprotiv, misli da je to svojstveno samo Sinu.

Rahner je pisao i o Srcu Isusovu. Urednik *Teoloških spisa* Marko Matić organizira prijevod i tisak njegovih tekstova o tome. U okviru ove zbirke nalazi se jedan tekst s tom temom: *Vječno značenje Isusova čovještva za naš odnos prema Bogu* (130–143).

Članak *Crkvena kristologija između egzegeze i dogmatike* jest dijalog između teologa fundamentalne teologije i dogmatičara. Nije tako jednostavno ustanoviti kako je preduskrсни Isus shvaćao samoga sebe s obzirom na svoju ulogu i osobu. Ono što čitamo u Novom zavjetu o Isusu, i to u evanđeljima, već je priznavanje Isusa Krista kao apsolutnoga donositelja spasenja, kakav je poznat poslije uskrsnuća (147–148). Rasprava se dakle vodi oko povijesnog Isusa i oko uskrsnuća.

Kršćansko razumijevanje otkupljenja zacijelo spada u temeljne sadržaje kršćanstva (traktat o milosti, traktat o posljednjim stvarima). K. Rahner je ovim naslovom obuhvatio više važnih sadržaja i naglasaka. Otkupljenje je ponajprije Božje djelo, no događa se i u činu ljudske slobode (175–177), podrazumijeva spasenje cijelog čovjeka s njegovom konkretnošću, tjelesnošću i poviješću. Čovjekovo spasenje širi se na sve ono što je Bog u utjelovljenju preuzeo: »Mogli bismo s crkvenim ocima ne samo reći: Što je Bog uzeo, to je i otkupio, nego također: sve je uzeo i time je sve otkupio, a da ništa ne mora propasti« (178). Otkupljenje se događa u konačnom Božjem samopriopćenju; ono prethodi grješnosti: »... čovjek je onaj koji je prije svoje grješnosti i svoga (...) protuslovlja Bogu

činom svoje slobode već onaj, koji svoje dovršenje može naći samo pomoću apsolutno milosnog Božjeg samopriopćenja koje proizlazi iz slobodne Božje ljubavi« (181). Otkupljenje ima porijeklo u Isusu Kristu, njegovoj smrti i uskrsnuću, što ne dokida udio naše slobode. Ono se ne zbiva po »zastupničkoj« Kristovoj patnji (183), nego »upravo mi je po Isusu omogućeno da, nošen Božjim samopriopćenjem, stvarno sâm mogu za Bogom čeznuti, u nj vjerovati, nadati se i ljubiti ga, da mogu dakle stvarno činiti ono najviše što se od jednog čovjeka uz najviše pretpostavke može uopće očekivati, da se u samoj mojoj slobodi događa otkupljenje...« (184). Glede eshatološkog spasenja, Rahner postavlja jedno pitanje o čistilištu: »Ne bi li se ipak današnji apstraktni i formalni nauk o 'čistilištu' mogao možda prevesti i popuniti predodžbama i izričajima, koji bi također danas i za nas bili sasvim prihvatljivi, a koje bi se moglo pronaći (barem jasnije) u drugim religijama? Takvi podaci dakako ne bi morali imati kvalitetu stvarne objave« (190).

Mogli bismo na sličan način redati pred sobom i druge Rahnerove članke. Tekst naslovljen *Iskustvo Duha Svetoga* jest duhovska meditacija. Rahner tvrdi da postoji takvo iskustvo, neusporedivo i nemjerljivo s drugima. Tu će govoriti o mistici, o entuzijastičkim fenomenima i pokretima, o karizmatiskim bogoslužjima, o naporu da se prepoznaju prava iskustva Duha.

Nova slika Crkve dobrim dijelom izranja iz dokumenata Drugoga vatikanskog sabora. Riječ je o Kristovoj Crkvi. »Ali prvo i posljednje bit će ipak stvarnost i iskustvo da je Krist, raspeti i uskrsnuli, sa svojom... riječju prisutan, i da se tako Crkva uvijek iznova događa usred beznačajne bijede i izgubljenosti zajednice koja u nj vjeruje u širokoj pustinji ovoga života. Sva ostala crkvena svijest živjet i moći će živjeti samo iz toga temelja...« (225).

Dobro je da je urednik uvrstio i jedan mariološki tekst: *Marija i kršćanska slika žene*. Rahner misli da tu ponajprije riječ imaju žene. »Možda tu sliku mogu autentično nacrtati samo žene, teologinje« (249).

Uvršten je (iznenadujuće) i relativno velik broj tekstova s područja sakramentalne teologije, čak sedam. Dva govore o sakramentalnom znaku: *Što je sakrament?* i *Pitanja teologije sakramenata*, a pet tekstova o pojedinim sakramentima: *Krštenje i obnova krštenja*, *Kristova nazočnost u sakramentu Gospodnje večere*, *O stanju sakramenta pokore*, *Teološke refleksije o slici svećenika danas i sutra*, *Brak kao sakrament*.

Posljednja skupina članaka s područja je teološke antropologije: *Teološka dimenzija pitanja o čovjeku*, *Zašto Bog dopušta da patimo?*, *Kršćansko umiranje*, *Uskrsnuće tijela*, *Teološki principi hermeneutike eshatoloških iskaza*.

Mnogi članci u ovoj knjizi napisani su prigodice; često su to predavanja uz neke zgrade. Skoro uvijek je riječ o »usputnim razmišljanjima«, no o značajnim pitanjima. Uz poticaje iz Svetog pisma susrećemo Rahnerova teološka promišljanja, ali isto tako i filozofska, a novost u dogmatskoj teologiji jest njegovo vrednovanje iskustva. Vidimo naime naslove *Iskustvo Boga danas*, *Iskustvo Duha Svetoga*, a i inače Rahner zapaža mnogo toga iskustvenoga, što tek treba posvijestiti.

Čitajući Rahnerove članke, uvjeravamo se da su istinite njegove riječi o samome sebi: »Uvijek sam se bavio teologijom radi naviještanja, radi propovijedanja, radi dušobrižništva. Zbog toga sam i napisao relativno mnogo, u tipičnom smislu, pobožnih knjiga. Ukratko, ja nisam znanstvenik, niti to želim biti, nego bih htio biti kršćanin kojemu je ozbiljno stalo do kršćanstva, koji iskreno živi u današnje vrijeme te odatle prihvaća ovaj i onaj, treći i devedeseti problem o kojemu onda razmišlja; ako se to hoće nazvati 'teologijom' — u redu« (tekst s ovitka).

Franjo Pšeničnjak

Ivan Fuček. *Moralno-duhovni život 6. Roditelji Djeca*, Biblioteka: Sapientia cordis 6, Verbum, Split, 2008; 501 str., Bilješke, Kazalo osoba, Kazalo pojmoveva, Kratice.

Pred nama je šesti svezak od predviđenoga desetosveščanoga niza »Moralno-duhovni život«, čija je tema *Roditelji Djeca*. Isusovac Ivan Fuček, profesor u miru na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu, teolog Apostolske penitencijarije, ovom je knjigom zakoračio u drugi dio svoga velebnog niza, a zapravo, kako će sam na jednome mjestu reći, goleme knjige koju piše cijeloga svoga života ne bi li apostolskim žarom pobudio duše na spoznaju Božje ljubavi i obraćenje.

Knjiga je konceptijski jednaka prethodnima, sastavljena dakle od dva temeljna dijela — Spoznati i Sprovesti — a oba su podijeljena na cjeline što čine naslov knjige: *Roditelji i Djeca*.

Knjiga traži raščlambu koja, kao i sve prethodne, nadilazi mogući opseg ovoga prikaza, a i stručnost pisca. Zato prije svega iznosim osnovni doživljaj što ga knjiga ostavlja na čitatelja, a on se kratko može sažeti u riječ: knjiga koju smo čekali! Nekoliko je elemenata takva doživljaja. Prije svega, ponovno je dojmliiva sigurnost kojom se pisac, osposobljen golemim znanjem (kad bi pustio sebi na volju, samo bi ova tema obuhvatila svih deset svezaka!), suvereno kreće zahtjevnom temom: iznosi, raspravlja, polemizira, poučava, upućuje, upozorava..., ali ne docira. K tome, iznimno zanimljivo prožima diskurs i naraciju, ekskurse i sholije, krećući se glatko kroz teološka, sociološka, politička, psihološka i druga područja. Nadalje, osjeća se njegova velika pastoralna osjetljivost, golemo razumijevanje za teškoće odgovornoga kršćanskog supružništva i roditeljstva u suvremenom uvelike raskršćenom svijetu, osjeća se i zabrinutost zbog krize braka, obitelji i odgoja, ali još više oduševljenje da se roditelje i djecu potakne